

Beschrijving van het Graafschap en Hertogdom Cleef

Het Stadtarchiv Kleve bewaart als hs. 30 een *Beschrijving van het Graafschap en Hertogdom Cleef met de afbeelding der meeste steeden van 't selve, en der selver Graeven* door Andries Schoemaker.

Een titelblad ontbreekt. De genoemde titel staat in een veilingcatalogus van de nalatenschap van zoon Gerrit Schoemaker.¹ Daar staat ook bij dat het handschrift uit 2 delen bestaat. Het eerste deel is dat in het Stadtarchiv en behandelt in hoofdzaak de stad Kleef. Het tweede deel is niet gevonden; dat bevatte waarschijnlijk de 'Beschryving en afbeelding der meeste steeden van 't selve en derselver Graeven'.

Het bewaard gebleven deel meet 312 x 200 mm en is gebonden in leren band met rugopdruk: *Beschr. van Cleef*. Het bevat 182 achteraf met potlood genummerde bladzijden. Een later toegevoegd handgeschreven titelblad vermeldt: *En hartogdom Kleef mit zahlreichen Abbildungen en Aquarellen, van A.J. Haan*, met de latere toevoeging: *door Andries Schoemaker*, Kleef 1731. Ook A. van Halen wordt als auteur genoemd, blijkbaar omdat zijn naam voorkomt onder een van hem door Schoemaker geciteerd gedicht.

Van de 47 in hoofdzaak topografische tekeningen van ca. 12 x 16 cm zijn er drie door (vermoedelijk) Gerrit Schoemaker getekend en onderschreven. De andere zijn door Andries in zijn gebruikelijke stijl getekend en gekleurd. Waarschijnlijk zijn er daarvan drie ter plaatse geschetst (p. 105 en 2x p. 171). Verder zijn er drie naar A. de Haen en twee naar C. Pronk. De overige zijn vermoedelijk naar bestaande voorbeelden. Drie afbeeldingen van figuren zijn mogelijk niet door Andries getekend. Behalve deze tekeningen heeft Andries vier bladen met elk negen wapens van personen getekend, waarbij het onderschrift van Gerrit is, en nog twee lossen wapens. Veertien bladen zijn ongebruikt, evenals de achterzijde van de bladzijden waarop tekeningen staan. De andere ruimte is door Andries Schoemaker volgeschreven. Het valt op dat hij veel opschriften die in de stad op monumenten en gevels stonden heeft overgenomen.

Guido de Werd heeft in verband met een tentoonstelling in 1979 verschillende beschrijvingen van Kleef bekeken.² Na een gedrukte beschrijving van Kleef, *Den Cleefsch en Lusthoff*,³ behandeld te hebben volgt Schoemaker's manuscript. De Werd meent dat Schoemaker in de opbouw grotendeels Christoffel de Vries is gevolgd, maar zelf de historische en beschrijvende tekst heeft geschreven. Hij heeft daarin veel interessante en prikkelende details opgenomen. De Werd laat de belangrijkste van die details volgen. Dat is helaas te veel om in dit artikel op te nemen.

Het hertogdom Cleef

Het graafschap en latere hertogdom Cleef is altijd zelfstandig geweest, hoewel het tussen het eerste kwartier (Zutphen) en het vierde of Overkwartier (Roermond) van Gelre in lag. Slechts gedurende vijf jaar waren Gelre en Cleef in één hand. In 1538 kreeg namelijk op initiatief van de Gelderse Staten de hertog van Cleef het bestuur over Gelre en Zutphen. Maar in 1543 werd Willem van Cleef gedwongen daarvan afstand te doen ten gunste van Karel V.

De huidige Duits-Nederlandse grens werd in 1816 door het Wener Congres vastgesteld. In Schoemaker's tijd was die door een versplintering van eeuwen zeer onoverzichtelijk. Het gebied rond Zevenaar en het aangrenzende deel ten westen van de Nederrijn met Huissen en Malburgen (bij Arnhem), evenals de enclave Wehl, behoorden toen tot Cleef. Ook Leuth, Kekerdom, Hulhuizen, Tolkamer, Lobith en Spijk waren Kleefs gebied. Het gebied rond Gennep en de stad Mook waren eveneens Kleefs. Het daartussen gelegen Middelaar behoorde tot het Overkwartier. Anderzijds behoorden Elten en een strook tussen 's Heerenberg en Emmerik tot Gelre/Zutphen. In zijn 'Beschryvingen' heeft Schoemaker zich goed aan die grenzen gehouden. Als hij er een enkele keer overheen kwam (Lobith, Schenkenschans, Mook), had dat historische achtergronden.

In 1647 was Johann Maurits van Nassau-Siegen stadhouder van Cleef geworden. Hij maakte er een vorstelijke residentie van met daarin de eens wereldberoemde tuinen en een kuuroord. Het werd een toeristische trekpleister voor welgestelde Hollanders, die er hun eigen taal konden spreken. Ook schilders en (topografische) tekenaars trokken er heen. Daaruit zijn verschillende reisverslagen en vele tekeningen bewaard gebleven. De tekenaars Pronk en De Haen, die veel voor Schoemaker werkten, waren er meermalen en Pronk's leerling Jan de Beijer heeft zelfs in Cleef gewoond.

Ook Schoemaker heeft Cleef meer dan eens bezocht. Zie hoe enthousiast hij is.

'Het vermaak en schougesigten die men buyten de stadt siet, kan met geen pen beschreven worden, want wat daar ook van gesigt word, soo is het noch deftiger. Ik ben der onder andre rysen twee maal geweest met vrienden die Italien door geryst hadde, Romen en allent daar omsteeks te sien is met aanmerking hadden beschout: dese rysgenoten getuygen aan mijn dat in dit destrickt gerekent van Reenen af tot aan Santen toe Klyn Italien was: doch dat in dese klyne omtreck veel meer by malkanderen te sien was ten opsicht van wandelwegen, Geboomtens en gesigte van de hoogtens als Italien.'⁴

Zo gaat hij nog een tijd door met het roemen van dit gebied. Maar behalve dat het er mooi was, was de historische en wellicht gevoelsmatige band tussen Nederland en Cleef zo sterk, dat Schoemaker naast de Beschrijving van de verschillende Nederlandse provincies ook een Beschrijving van Cleef maakte.

Reizen naar Kleef

Andries Schoemaker is 'onder andre rysen twee maal' in Kleef geweest. In elk geval was hij er 1713 en in 1730. Uit een brief aan zijn dochter Johanna weten we dat hij de reis van 1713 samen met de dichter Klaas Bruin en zijn kleinzoon Dirk Blaauw maakte.⁵ Drie jaar later verscheen daarvan een beschrijving in dichtvorm van Klaas Bruin.⁶ Van deze reis, gemaakt in Hooimaand 1713, is globaal de route te reconstrueren.

1e dag Y, Amstel, Diemermeer, Loenen, Ouderkerk, Zeist

2e dag Wijk bij Duurstede, Amerongen, Athlone, Nimmegen, Ryn, Kranenburg

3e dag Valkenhof, Belvidere

4e dag Hoenderberg, Kranenburg, Kleef

5e dag Berg en Dal

6e dag Emmerik

7e dag Eltenberg, Montferland, Schenkenschans

8e dag s'Heerenberg, Deutekom, Zutphen, Voorst, Deventer

9e dag het koninklijk jagtvertrek Het Loo

10e dag Roozendaal, Klarenbeek, Arnhem

11e dag Wageningen, Rheenen, Thiel, Bommel

12e dag Utrecht, Heemstee, Woerden, Alphen, Leiden, Voorschoten, Hoogh

13e dag Scheveningen e.o.

14e dag Valkenburg, Rhynsburg, Oegstgeest, Lis, Hillegom, Haarlemmer Meir, Hout etc.

In de brief aan zijn dochter schrijft Schoemaker dat hij een einde gemaakt had met het vergaren en beschrijven der Nederlandsche gedenkpenningen en in hem een nieuwe lust tot het maken van een Kleefse en Zuid-Hollandse reis ontvonkt was. Maar het zelf maken van topografische beschrijvingen en tekeningen lag toen nog in het verschiet. Als hij al aantekeningen maakte, was dat ten behoeve van het boek dat Claas Bruin zou schrijven. In 1730 was dat anders. Van die reis bestaat geen verslag, maar uit het feit dat in de *Beschrijving van ... Cleef* drie tekeningen voorkomen die Schoemaker daar in 1730 gemaakt heeft, blijkt dat hij er in dat jaar was.

Uit een gedicht van A. van Halen blijkt dat deze samen met Andries' zoon Gerrit in 1719 naar Cleef reisde. In Gerrit's nalatenschap bevond zich een handschrift met aantekeningen over die reis. Andries kende Van Halen ook en haalt in zijn manuscript nog een gedicht van hem aan. Omdat Van Halen's naam daar onder stond heeft dat nog aanleiding gegeven om het manuscript aan hem toe te schrijven.

Cornelis Pronk en Abraham de Haen, de topografische tekenaars die veel voor Schoemaker werkten, hebben meermalen in Kleef getekend. Pronk was er in elk geval in juni 1721⁷ en juni 1731.⁸ Van De Haen weten we dat hij in juli 1731,⁹ dus kort na Pronk, naar Kleef reisde, en in juni 1732 opnieuw.¹⁰ Schoemaker heeft regelmatig van hun tekeningen gebruik gemaakt. In deel één van de *Beschrijving van ... Cleef* staan er drie van De Haen uit 1731 en twee van Pronk, respectievelijk gedateerd 1731 en 1732. Deel twee is niet gevonden. Het is aan te nemen dat daarin ook een aantal tekeningen uit die schetsboekjes gekopieerd waren.

Noten

¹ *Register van boeken, nagelaten door Gerrit Schoemaker* verkocht Amsterdam 18 Febr. 1737: p. 92 nr. 19.

² *Soweit der Erdkreis recht: Johann Mauritz von Nassau-Siegen, 1604-1679*. Andries Schoemaker, Beschreibung von Kleve, 1731, staat op p. 310-312.

³ *Den Cleefschon Lusthoff, zynde een korte beschryvinge van al wat in, om en buyten de stadt Cleve te vinden is. Beneffens alle de inscriptien ...*, Christoffel de Vries, 1698; tweede vermeerderde druk 1730.

⁴ *Beschryvinge ...* p. 33, transcriptie De Werd

⁵ Deze brief komt voor in Andries Schoemaker's *Korte Beschrijving van West-Friesland (...)*.

⁶ Bruin, Cl. *Kleefse en Zuid-Hollandse Arkadia, of Dagverhaal van Twee reizen in en omtrent die gewesten gedaan*, in *Dicht-maat* uitgebreid, door Claas Bruin, verrijkt met aantekeningen van de Heere L:Smids M:Dr.

⁷ Friedrich Gorissen, 'Künstlerreise nach Kleve 1721' in *Heimatkalender für das Klever Land*, 1962, 33-40 en 153.

⁸ S.E.P., 'Cornelis Pronk en zijn reis naar Kleef in Juni 1731' in *Pronkstukken*, no. 6, december 1974.

⁹ In een schetsboekje in het Rijksprentenkabinet, nr. Bl-1897-387b, staan de tijdens deze reis gemaakte 76 schetsen. Voorzover de volledige datums genoemd zijn was De Haen de 8e juli in Maarssen, de 9e in Utrecht, de 10e in Elden (bij Arnhem) en de Over-Betuwe en de 11e in Ubbergen, Zifflich en Kranenburg. Het boekje eindigt met tekeningen in Emmerik op 30 juli. Schoemaker heeft de tekeningen gebruikt voor zijn manuscript van Gelderland, dat in 1943 in Arnhem verbrand is. Drie staan er in de *Beschrijving van Cleef* deel één.

¹⁰ Idem, schetsboekje RPK Bl-1891-3186. In dit boekje staan schetsen van De Haen van een reis naar Kleef en van de reis die hij met Schoemaker en Pronk vanaf 28 juni door Gelderland en Overijssel c.a. maakte. De eerste reis ging via 't Gooi (8 tek. van Weesp tot Loosdrecht) naar gebied van Kleef, waarvan 6 tekeningen. Terug ging het via de Betuwe. (2 tekening, Tiel en Avezaet bij Buren).

¹¹ *Beschryvinge ...* p. 33, transcriptie De Werd.